

Kubínová, Marie

**Projekce principu soumeznosti na osu výběru : (malá variace
na Jakobsonovo velké téma)**

In: *Roman Jakobson*. Mikulášek, Miroslav (editor). 1. vyd. V
Brně: Masarykova univerzita, 1996, pp. [127]-137

ISBN 8021014377

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132372>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk
University provides access to digitized documents strictly for
personal use, unless otherwise specified.

PROJEKCE PRINCIPU SOUMEZNOSTI NA OSU VÝBĚRU (Malá variace na Jakobsonovo velké téma)

Marie Kubínová (Praha)

Definice básnické (poetické) funkce, kterou podal Roman Jakobson r. 1958 ve studii *Linguistics and Poetics* (Jakobson 1960), bezesporu náleží do pomyslného zlatého fondu literárněvědných poznatků. „Básnická funkce projektuje princip ekvivalence z osy výběru na osu kombinace. Ekvivalence je povýšena na konstitutivní prostředek řazení“ (str. 83). Jak je obecně známo, jde tu o ekvivalenci zvukových jednotek, která je základem verše. Důsledkem této ekvivalence označujících je podle autora neustálý popud k aktualizaci, zvýznamňování potenciálních ekvivalencí mezi jednotkami signifié: mezi významy zvukově ekvivalentních slov, morfémů, vět, veršů. Svůj soud autor vzápětí dokumentuje četnými konkrétními příklady; také naše čtenářská a interpretační empirie potvrzuje, že se mu podařilo, se záviděníhodnou zobečňující schopností, proniknout přímo k podstatě věci. Kdykoli se jako čtenáři tážeme po příčinách našeho estetického prožitku básně, nebo kdykoli jako interpreti stojíme před úkolem báseň coby zdroj estetického účinku analyzovat, vždy narážíme na nesčetná, ba nekonečná zrcadlení významů, na významové relace, které by byly nevznikly, kdyby nebyla bývala básníkem navozena souvztažnost mezi jejich zvukovými nositeli. Přitom jednou vzniklý impulz ke zvýznamňování všeho, co zvýznamnit lze, má univerzální nárok, nově sémantizuje i samo zvukové označující: probouzí v hláskách i ty vlastnosti, jež přesahují jejich fonologickou funkci. „Podobnost tvořící nadstavbu nad soumezností dává poezii její mnohonásobné zvrstvení, její všudypřítomnou symbolickou podstatu ... každá následnost je přirovnání“ (tamtéž str. 102).

Jakobson tedy dokázal na minimální textové ploše postihnout výchozího „hybatele“ dynamiky významového dění, která je pro poezii tolik příznačná; zároveň se mu ale také podařilo dynamizovat stávající pojmový systém literární vědy a lingvistiky. Nikoli snad popřena, nýbrž plodně zrelativizována (alespoň vzhledem k jednomu, tj. básnickému modu jazyka) je tu např. představa o arbitrérnosti, konvenčnosti slovního znaku (prvky motivovanosti v jazykovém systému se ostatně autor výslovně zabývá v jiných pracích, např. ve studii *K výzkumu podstaty jazyka* — 1965, str. 33–55). Jelikož byl zde autorem využit jako základní pomůcka k definování básnickosti, upoutává na

sebe zvýšenou pozornost i sám problém „dvojstranné povahy řeči“ (Jakobson 1956, str. 52): saussurovský protiklad vztahů asociativních a syntagmatických, Jakobsonem pojednáváný jako opozice operace selekcce a kombinace. Této otázce věnuje autor samostatnou, poměrně rozsáhlou studii Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch (1956, str. 51–72), která v závěru předjímá definici básnické funkce z následující Lingvistiky a poetiky.

Studie o dvou aspektech jazyka, na niž se chceme dnes zaměřit především, vrhá světlo na další rys autorovy geniality: totiž na geniální intuici, která dovoluje zasáhnout cíl přesně — a bezprostředně, bez zdlouhavých oklik. Jak je ovšem známo, také klikaté pěšinky mívají svůj půvab a lze na nich leccos zajímavého zahlédnout; po jedné z těch, které autor při úvahách o dvojstranné povaze řeči velkoryse překročil, bychom se tudíž chtěli nyní vydat. Z toho, co jsme až dosud řekli, snad dostatečně jasně vyplývá, že ačkoliv je název našeho příspěvku záměrně trochu provokativní inverzí citované Jakobsonovy proslulé definice, náš hlavní záměr není polemický. Říci, že naší snahou je tuto definici v jistém smyslu doplnit, by bylo přesnější, avšak příliš troufalé: k tomu bychom potřebovali mnohem více času, prostoru i sil, než máme momentálně k dispozici. Rádi bychom aspoň letmo poukázali na některé možnosti doplnění, které v sobě teorie o dvou aspektech řeči ještě skrývá; a také se pokusíme označit v autorově modelu básnického textu místo, kam by eventuálně bylo možno tento dodatečný kámen mozaiky vložit. Nepodnikáme tuto cestu proto, že by tento model nějaké doplnění nutně vyžadoval. Je naopak dokonale — natolik, že mu podle našeho mínění hrozí nebezpečí, že bude přijímán jako nesporná danost, jako cosi pouze připraveného k mechanickému použití; což je osud, jaký by si badatel Jakobsonova typu a formátu rozhodně nezasloužil a nepfál.

V poslední, páté kapitole statě Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch přechází autor od dosavadního podrobného popisu projevů afázie k aplikaci poznatků zde získaných na oblast umělecké literatury (a umění vůbec). Přitom spojuje dva póly řečových aktivit, selekci a kombinaci, s vžitými názvy dvou básnických tropů: „Metaforický postup je asi nejvhodnější termín pro první případ, metonymický postup pro případ druhý, neboť nejvýraznější formou těchto svazků je metafora, resp. metonymie“ (str. 67). Jednotlivé umělecké druhy a směry charakterizuje převahou jednoho či druhého pólu — přičemž dokladem této převahy se stává frekvence odpovídajícího tropu: „Právě převaha metonymie leží v základech tzv. proudu realistického ... Využívaje vztahů založených na soumeznosti, realistický autor přechází metonymicky od děje k dějišti a od postav k lokálnímu a časovému koloritu. Má v oblíbě synekdochické detaily. Ve scéně sebevraždy Anny Kareninové je umělecká pozornost Tolstého soustředěna k hrdinčině kabelce; a ve Vojně a míru synekdochicky chmýří na horním rtu nebo obnažená ramena zastupují

ženské postavy, jimž tyto vlastnosti náleží“ (str. 68–69). Přibližně v polovině tohoto citátu byl zřejmě učiněn onen odvážný dlouhý krok, jímž se autor ocitl na poněkud jiném terénu než předtím.

„Překročena“ byla totiž okolnost, že slova „metonymie“, „synekdocha“ a jejich odvozeniny mají v citovaném úryvku dvojí, právě co do poměru k „osám“ řeči, odlišný význam. „Metonymické“ přecházení mezi dějištěm, dějem, postavami, koloritem lze chápat jako podstatnou vlastnost narace — procesu, v rámci jehož pravidel se také pohyboval dříve zmíněný respondent psychologického testu. Respondent, jehož asociace sledovaly vztahy soumeznosti, tj. ten, který na heslo „hut“ (chata) odpovídal „burnt out“ (shořela), podle autora „vytváří kontext čistě narativní“ (str. 67). Poněkud jiným případem se nám však zdají být jmenované synekdochy: charakteristické detaily, pokud fungují jako zástupné označení svého nositele. Metonymie, a také její zvláštní případ: synekdocha, je klasickou poetikou odedávna vymezována vztahem věcné souvislosti, „soumeznosti“ (contiguity); to je důvod, proč si autor pro potřeby svého výkladu vypůjčil název tohoto tropu. Na druhé straně není záhodno ztrácet ze zřetele otázku, kde, mezi čím tento vztah soumeznosti v tomto případě nastává: totiž mezi dvěma pojmenováními téže věci, z nichž jedno aktuálně nahrazuje druhé. Jestliže se tedy spisovatel uchýlil k metonymii či synekdoše, učinil (podobně jako ten, kdo zvolil pojmenování metaforické) aktuální operaci substituce, výběru, operaci na paradigmatické ose řeči. Pro každou metonymii v tomto smyslu platí to, co Jakobson formuluje v souvislosti s metonymickými reakcemi afatiků: „... metonymie lze určit jako výsledky projekce z osy nejobvyklejšího kontextu na osu substituce a selekce: znaku ..., obvykle vystupujícího ve spojení s jiným znakem, může být užito místo tohoto znaku“ (str. 62 — podtrhla M. K.). Pojmenování dvou způsobů jazykových operací názvy dvou tropů je tedy zjevně přenesené, obrazné. Že metonymie či synekdocha nejsou prostou součástí narativního kontextu, že naopak mohou být a bývají narušením jeho kontinuity, to ostatně později zdůraznil sám Jakobson, když v bilancujících Dialozích v kapitole Podobnost a soumeznost v jazyce a literatuře, ve filmu a v afázii ocitoval svou (původně v souvislostech jiného tématu zformulovanou) tezi ze studie O uměleckém realismu z r. 1921: „... metonymická intenzifikace se uskutečňuje buď navzdory fabuli, nebo ji dokonce ruší“ (1980, str. 95).

Když si uvědomíme, že metonymie ve smyslu obrazného pojmenování je operací na ose výběru — zcela shodně jako metafora, je třeba z tohoto faktu vyvodit jisté důsledky: zákonitě před námi vyvstává otázka srovnávací báze, na níž by nově vyvstal rozdíl mezi „podobností“ a „soumezností“. Jestliže se z hlediska řečové operace, jejímž jsou výsledkem, ocitají oba tropy na stejném pólu, pak sama existence těchto dvou pólů, dvou řečových os zřejmě k postižení jejich odlišnosti nestačí.

Je nutno plně souhlasit s názorem, že významy, mezi kterými mluvčí (i příjemce) vybírá, resp. které přicházejí pro takovýto výběr v úvahu, si musí být v nějakém ohledu podobné. Jak ale tuto podobnost definovat, když si uvědomíme, že zvoleno může být a bývá i pojmenování metonymické či synekdochické, že tedy touto podobností (v jakémisi širším smyslu) může být právě věcná souvislost označovaných jevů, jejich soumeznost? Zdaleka ne vždy jde v těchto případech o záměrně aktualizující, esteticky účinnou transformaci „nepodobného“ v „podobné“, jaká bývá předkládána jako „úkol“ příjemci uměleckého textu, (způsoby řešení tohoto „úkolů“ autor detailně popsal v mnoha svých pracích, pojednávajících o doméně estetické, resp. poetické, funkce). Známe i běžné metonymie a synekdochy mimoumělecké a mimoestetické, jako je třeba onen v příručkách tradičně uváděný příklad „Čtu Jirásku“. „Podobnost“ mezi osobou a jejím výtvozem, která mluvčího přiměla aktuálně zastoupit druhé prvním, nebyla žádnou anomálií, nýbrž běžnou zvyklostí řečového chování.

Existuje tedy zřejmě nějaké hledisko, z něhož se i soumeznost může jevit jako druh podobnosti, čímž se obsah slova „podobnost“ nečekaně rozšiřuje. Ovšem — je toto rozšíření skutečně nečekané? Nerozšířilo se jen cosi, co bylo předtím možná ne zcela opodstatněně zúženo? Odkud pochází význam slova „podobnost“ tehdy, když figuruje jako opozitum „soumeznosti“? Odpověď již byla naznačena: opozice „podobnosti“ a tzv. „věcné souvislosti“ přichází z klasických rozvažování o poetice, kde figurovala jako rozlišující kritérium jednotlivých tropů, přičemž v potaz byla brána především podobnost či věcná souvislost smyslově konkrétní stránky srovnávaných jevů. Netřeba zdůrazňovat, že takto koncipovaný pojem „podobnosti“ by sotva obstál v taxonomii dnešní filozofie a estetiky; důležitější je, že se pramálo hodí pro vystižení podstaty metafory v dnešním (moderním a postmoderním) umění. Metafora založená na porovnání smyslově vnímatelných podob je zde již jen jednou z možností, příznakovou variantou, jež byla charakteristická kupř. pro poetismus. Neméně často a možná i častěji se objevují metafory, v nichž jsou vzájemně konfrontované jevy posuzovány z hlediska shod a rozdílů své funkce, své začlenění do příslušných sfér životní praxe, symbolického vyznění atd. — tedy z tradičního pohledu spíš metonymie a synekdochy než metafory.¹ A konečně se, jak jsme viděli před chvílí, „podobnost“ v tomto úzkém,

1 Je příznačné, že současní literární badatelé nevěnují rozdílu mezi oběma tropy většinou příliš pozornosti, pojmy „obrazné pojmenování“ a „metafora“ často splývají vjedno. Toto splnutí je např. i v základu Anatomie metafory J. Pavelky (1982), který hovoří o metonymickém a synekdochickém „artikulačním mechanismu“ jako o jedné z mnoha „artikulačních mechanismů“, jejichž prostřednictvím je metafora budována; metonymie je tedy zde pojímána jako druh metafory.

jevové skutečnosti se týkajícím významu ne vždy hodí ani pro označení poměru mezi členy lexikálního paradigmatu.

Sugesce úzkého, jevového významu, které s sebou díky svému původu nese termín „podobnost“, lze odstranit volbou termínu jiného; podstatu věci adekvátněji vystihuje slovo „ekvivalence“. Ve stati *Lingvistika a poetika* užívá Jakobson slov „ekvivalence“ a „podobnost“ střídavě, jako synonym; slovo „ekvivalence“ figuruje rovněž ve výše citované definici básnické funkce. K popisu paradigmatu pojmenovacích možností toto slovo přiléhá mnohem lépe: jestliže se naše jazykové povědomí bezděky poněkud zdráhá uznat, že by si „Jirásek“ a „Jiráskův román“ měli být v nějakém ohledu „podobní“, pak fakt ekvivalence významů obou pojmenování přijmeme bez rozpaků: dostatečným důkazem jejich ekvivalence je existence mluvnického aktu, v němž jedno skutečně vystupuje na místě druhého.

Ekvivalence, „podobnost“ členů paradigmatu, jímž disponuje účastník komunikačního aktu, ekvivalence projevující se ve všech operacích na řečové ose výběru, musí být chápána natolik široce, aby do sebe pojala i pojmenovací akty metonymické, resp. synekdochické; tato ekvivalence tudíž nemůže být dost dobře opozitem soumeznosti. Přitom bychom však nechtěli nikterak zpochybnit samu opozici, která mnohokrát prokázala svou užitečnost. Službu prokázala i nám, když nám dovolila vydělit metonymický typ pojmenovacího aktu. Dosud jsme se zabývali podobností, ekvivalencí ve snaze rozšířit hranice daného pojmu natolik, aby obsáhly pokud možno všechny volby prováděné na ose selekce. Nemá-li se přitom „rozpustit“ jakýkoli rozdíl mezi podobností (ekvivalencí) a soumezností, bude nutno pokusit se pohlédnout na ekvivalenci ještě jinak, z jiného zorného úhlu.

Klíč k jednomu z možných řešení nám nabízí sám autor, když vyjádření vztahu podobnosti (ekvivalence) — tj. větu typu „A je B“ charakterizuje jako výpověď, při níž mezi podmětem a přísudkem panuje „jednak poziční soumeznost (jmenovitě syntaktická), jednak sémantická podobnost“ (str. 68). Jelikož takováto výpověď výslovně konstatuje sémantickou podobnost, je zde referenční informace zároveň informací metajazykovou: jako navzájem podobné (ekvivalentní) jsou prezentovány jak označované předměty, tak i významy výrazů, použitých k jejich označení. „Chata je chudobný domek“ (str. 67), „Proltnout je neudělat zkoušku“ (1960, str. 81).² Právě tímto souběhem explicitní referenční a explicitní metajazykové funkce se výslovná konstatování ekvivalencí zřetelně odlišují od výpovědí, které zaznamenávají rozmanité soumeznosti: věta „Chata shořela“ explicitně žádnou metajazykovou informaci nepřináší.

2 V psaném textu je možné, avšak nikoli nutné odlišit metajazykovou informaci od informace referenční graficky, uvozovkami nebo odlišným typem písma, např. „Chata je chudobný domek“, „Proltnout je neudělat zkoušku“.

Ekvivalenci ovšem musíme chápat právě jen jako podobnost, nikoli snad totožnost: ta je jen jejím krajním, zřídka se vyskytujícím případem. Ani synonyma nemívají, jak známo, většinou význam zcela shodný, liší se např. stylistickým zabarvením. Proto ani ve větách typu „A je B“ nebývá levá strana „rovnice“ plně shodná s pravou. Ne vždy se mluvčí snaží o vyčerpávající definici. Ba dokonce i když o ni usiluje, de facto vždy definuje své téma pouze z určitého hlediska, zatímco z hlediska jiného by vyhlíželo opět jinak; i zde přetrvává určitý sémantický „převis“ jedné z porovnávaných stran. Mnohem nižší stupeň ekvivalence nastává tehdy, když je větou se jmenným přísudkem téma zařazováno do nějaké skupiny, když se tedy vlastně zároveň konstatuje příslušnost části do širšího celku. Takový případ by nastal, kdyby kupř. zmíněná výpověď o „chatě“ („Chata je chudobný domek“) — byla zformulována do podoby „Chata je lidské obydlí“. Pochopit tuto větu jako explicitní meta-jazykovou informaci by bylo zavádějící, neboť významy obou výrazů se překrývají jen zčásti, nejde o navzájem substituovatelná synonyma.³

Zajímavý aspekt vztahu mezi ekvivalencí a soumezností vyvstane ve chvíli, kdy se zeptáme po genezi definice. Co vůbec mluvčímu umožnilo, aby se pokusil téma definovat, tj. posoudit jeho ekvivalenci s objekty jinými? Nepochybně znalost určitých jeho vlastností; a tyto vlastnosti (předmět je takový a takový) z velké části vyplynuly z informací (ať získaných verbálně, ať neverbálně, cestou smyslového pozorování) o řadě soumezností, v nichž definovaný předmět vystupoval a vystupuje. Nakonec i samu adjektivem vyjádřitelnou „vlastnost“ lze pojímat jako součást posuzovaného celku, její vyjádření (např. „Chata je dřevěná“) je tedy vyjádřením zvláštního typu soumeznosti. Zmíněný genetický poměr ovšem platí i v opačném směru: z definice, tj. z konstatování ekvivalence, implicitně vyplývá okruh potenciálních soumezností, v nichž se definovaný předmět může nacházet.

Konstatování ekvivalence tedy považujeme za zvláštní způsob pojednání tématu; konstatování soumeznosti pak představují všechny způsoby ostatní, „zbývající“. Jak je vidno, samu „soumeznost“ se zde odvažujeme definovat pouze negativně; a už vůbec si netroufáme velice rozsáhlou a vnitřně rozmanitou oblast vyjádření soumezností nějak třdit. Možná, že jako výchozí vodítko při pokusech o takovou klasifikaci by mohly být použity jednotlivé pojmové kategorie syntaxe, s jejich gramatickými významy — mimochodem řečeno, gramatické významy jsou opět jedním z témat, která Romana Jakobsona vždy znovu přitahovala. Podobný pokus ovšem daleko přesahuje možnosti této studie; chceme jen upozornit na skutečnost, že s širokým obsahem

3 V konkrétní situaci ovšem může k takovéto substituci docházet; to je problematika ustavičného aktuálního dourčování, omezování a doplňování paradigmatu pojmenovacích možností v procesu utváření konkrétního kontextu promluvy. Tyto otázky, nacházející se na křehké hranici mezi „jazykem“ a „mluvou“, ještě čekají na důkladnější prozkoumání.

pojmu „soumeznost“, který zřejmě vyplývá z podstaty věci samé, souvisí okolnost, že jednotlivé soumeznosti se navzájem propojují. Jedna vyvolává další, jejich řetězec je otevřený: je-li věc A v kontaktu s B, jež nějak souvisí s C, vytváří se potenciální souvislost i mezi A a C, atd. Tak se rodí mj. potenciální soumeznosti symbolické (které ovšem, stejně jako ostatní, mohou být následně zformulovány do podoby konstatované ekvivalence, např. „Kříž je symbolem křesťanství“, „Srdce je symbolem lásky“ apod.). Za osobitý druh zprostředkované soumeznosti lze považovat vztah mezi objektem a hodnotícím individuem: pokud člověk nezaujme nějaký záměrně objektivizující postoj, pak pozoruje, posuzuje a hodnotí účinkování daného objektu, jeho působení v soumeznostech s objekty jinými, z perspektivy svého „já“, ve vztahu k vlastním zájmům (které samozřejmě nemusí být výlučně jeho, a mohou to být zájmy nejrůznějšího druhu, pochopitelně nejen materiální).

Prozatím jsme se pokoušeli přiblížit se k problému ekvivalence ze dvou různých stran. Postupně před námi vyvstala 1) otázka předpokládané ekvivalence členů paradigmatu, z něhož vybírá komunikant (mluvčí nebo příjemce) potřebné označující nebo označované, poté 2) problém ekvivalence konstatované jakožto výsledku určitého specifického, definujícího postoje k tématu. Oba mody ekvivalence jsou obsaženy v Jakobsonových úvahách; naším cílem bylo poukázat na jejich netotožnost, prokázat, že jde skutečně o dva mody, které nelze dost dobře vzájemně zaměňovat a mísit. Poukaz na souběh referenční a metajazykové funkce v definici by nám měl umožnit najít bázi pro jejich opětovné spojení i pro upřesnění poměru mezi ekvivalencí (podobností) a soumezností.

Zeptáme-li se, v jakém ohledu jsou ekvivalentní, navzájem si podobné ony jazykové jednotky, mezi nimiž volí komunikant, odpověď je nasnadě: tyto jednotky mají podobný, ekvivalentní význam. Ke stejnému pojmu však posléze dospíváme rovněž tehdy, když konstatované ekvivalence (definice) vymezíme jako takové výpovědi, v nichž je referenční informace současně informací metajazykovou. Jestliže je konstatovaná ekvivalence předmětů, o kterých se hovoří, zároveň konstatováním ekvivalence významů pojmenování, užitých k jejich označení, je nutně také implicitní výpovědí o jejich společné příslušnosti do paradigmatu pojmenovacích možností. A jestliže definovat, jak jsme řekli dříve, znamená posuzovat denotované jevy z hlediska obdobnosti jejich potenciálních soumezností, můžeme se snad odvážit odvodit tezi, že za význam (jako takový) lze považovat denotovaný objekt obklopený množinou svých potenciálních (vnějších i vnitřních) soumezností.⁴

4 Množinu potenciálních soumezností označovaného předmětu míníme jako jednu z možných specifikací oné složky významu, jež bývá sémiotikou nazývána „smyslem“ (v opozici k „denotaci“), „referencí“, resp. „myšlenkou o předmětu“ (v opozici k „referentu“) atd.

Konkrétní kontext (dané promluvy i dané komunikační situace) pak určuje, které z těchto potenciálních soumezností se budou skutečně aktualizovat. Konstatovaná ekvivalence, definice v pravém slova smyslu (v nejčistší podobě ji ztělesňuje definice vědecká) bere v potaz široký okruh soumezností. Přitom se však přísně rozlišuje, které soumeznosti jsou ze zvoleného hlediska podstatné a které nikoli; bude-li se kupříkladu hovořit o „hmotnosti“ z hlediska fyziky, pak zcela irelevantními budou ty potenciální soumeznosti „hmoty“, které plynou např. z opozice „hmota : duch“, atd. Navíc významy zúčastněné v definici prošly zobecňujícím procesem, díky němuž jsou množiny potenciálních soumezností uchopeny jako celek, obhlédnuty jediným shrnujícím pohledem. Jinak zase redukuje množinu potenciálních soumezností (zúčastněný význam) ostatní, tj. jiné než definiční promluvové kontexty. Zde je některá z těchto soumezností (eventuálně několik) výslovně pojmenována; tím se ostatní více či méně vytlačují mimo horizont dané promluvy, mimo aktuální pozornost komunikantů.⁵

Oklikou, kterou jsme slíbili v úvodu, se dostáváme zpět k Jakobsonově definici básnické funkce: totiž k situaci, jaká nastává v básnických textech. Jako každý jazykový projev, také báseň se skládá z větných výpovědí (taková je alespoň norma, jejíž narušení je vždy významotvorné), budovaných na podkladě pravidel větné syntaxe a řazených podle zákonů tematických posloupností; potud se s množinou soumezností, včleněných do významu, zachází stejně jako v komunikátu mimouměleckém. Zároveň tu však neustále působí pohyb protichůdný, který jejich kontextové redukci brání, usiluje uchovat jejich úplnost — nikoli však v celkovém zobecňujícím shrnutí, jež s sebou nese postoj definiční, nýbrž v jejich individuální konkrétnosti. Zdrojem tohoto protipohybu je ona, řečeno Jakobsonovými slovy, „podobnost tvořící nadstavbu nad soumezností“ (1960, str. 102) — a také, dodejme, nad případným výslovným konstatováním podobnosti: fakt, že „zvuková ekvivalence, promítnutá do následnosti členů (sequence) jako její konstitutivní princip, má nutně za následek ekvivalenci sémantickou“ (tamtéž str. 98). Na rozdíl od ekvivalence explicitně vyjádřené je to ekvivalence, dalo by se říci, sugerovaná. Nepodává se jako výsledek předchozího poznání, nýbrž jako výzva k poznání (či „poznání“ — jde o noetiku zvláštního druhu) novému: výzva k nalezení takového zorného úhlu, z něhož by se významy, jejichž podobnost je sugerována podobností jejich zvukového nositele, skutečně projeví jako ekvivalentní, porovnatelné. Na cestě ke splnění tohoto nelehkého úkolu (patří k podstatě věci, že kýžené hledisko porovnatelnosti neustále uniká) je vnímatel nucen nepouštět ze zřetele žádnou, ani sebevzdálenější

5 Jde o proces probíhající ve větném kontextu mezi „potenciálním“ a „aktuálním stavem významu“ detailně se jím zabývá Roman Ingarden (1931).

potenciální soumeznost označovaného jevu. Právě některá zprostředkovaná soumeznost, některý z „akcesorních“ (Mukařovský 1928, str. 113), „skrytých symbolických významů“ (Mukařovský 1938, str. 246–247) může být a bývá tím, co usouvztažňuje (souhlasně či cestou kontrastu) porovnávané významy.

Prvním vnímatelem, kterému básnické dílo tento „úkol“ zadává — a zároveň jediným, který odpovídá za jeho aspoň částečnou splnitelnost, je ovšem sám básník. Ten volí svá slova s ohledem na syntaktickou a tematickou souvislost budovaného kontextu, zároveň však je každý jeho výběr determinován potřebami naplnění zvoleného rytmického vzorce; důsledkem je pak mnohonásobně zvýšená pozornost, kterou věnuje (byť třeba jen bezděčně, intuitivně) potenciálním soumeznostem obsaženým ve významech pojmenování, pro něž se rozhoduje.

Tak dospíváme k závěrečnému smyslu slov, použitých v názvu naší úvahy: po upozornění na zvláštní, metonymický pojmenovací akt přes uvědomění si faktu, že možné soumeznosti označovaného jevu se promítají do významu každého pojmenování, že vlastně právě ony tento význam ve svém úhrnu vytvářejí, se dostáváme k jejich obzvlášť výrazné aktualizaci v textech, kde ekvivalence po sobě jdoucích zvukových jednotek sugeruje ekvivalenci významovou. Intenzivní, aktualizovaná projekce principu soumeznosti na osu výběru není protikladem projekce principu ekvivalence na osu kombinace, nýbrž jejím logickým důsledkem a ustavičným doprovodem.

LITERATURA

INGARDEN, Roman

1931 *Das literarische Kunstwerk, česky Umělecké dílo literární*, Praha: Odeon 1989

JAKOBSON, Roman

1956 *Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances*, in Morris — Jakobson, *Fundamentals of Language*, česky Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch, in Jakobson 1969, str. 51–72

1960 *Linguistics and Poetics* (referát na konferenci v Bloomingtonu 17.–19. 4. 1958) in *Style in Language* (sborník), Ved. T.A. The M.I.T. Press 1960, česky Lingvistika a poetika, in Jakobson 1969, str. 73–116

1965 *À la recherche de l'essence du langage*, Diogéne No 51, 1965, česky K výzkumu podstaty jazyka. In: Jakobson 1969, str. 33–50

1969 *Slovesné umění a umělecké slovo*, ed. M. Červenka, Praha: Čs. spisovatel, neexpedováno

1980 *Dialogues*, Paris: Flammarion 1980, česky Dialogy, Praha: Čs. spisovatel 1993

MUKAŘOVSKÝ, Jan

1928 *Máchův Máj*. Estetická studie, in J. M., Kapitoly z české poetiky III, Praha: Svoboda 1948, str. 7–202

1938 *Genetika smyslu v Máchově poezii*, in J. M., Kapitoly z české poetiky III, Praha: Svoboda 1948, str. 231–237

PAVELKA, Jiří

1982 *Anatomie metafor* (Brno: Blok)

РЕЗЮМЕ

Когда Роман Якобсон в 1958 г. определил поэтическую функцию как «проекцию начала эквивалентности из оси выбора на ось комбинации», он точно постиг главную причину полифонии значений в стихотворении. Немного старшая работа того же автора, *Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances* (1965), показывает путь, ведущий к этому определению; но здесь появляются некоторые проблемы. В конце этой статьи автор отождествил парадигматическую ось языка с метафорой и синтагматическую ось с метонимией. Но не следует забывать, что не только метафора, но и метонимия, понимаемая как троп, является названием; это значит, что она является актом выбора. Для объяснения подобности (эквивалентности) и соотношения (*contiguity*) кажется оппозиция двух осей языка не совсем достаточна. К этой проблеме надо подойти еще по другому.

Имеются предположения (автор о них говорит тогда, когда он описывает психологические тесты), которые эксплицитно выражают эквивалентность: тип «А = Б». Здесь информация об эквивалентности предметов в то же время является метаязыковой информацией об эквивалентности значений, которые здесь находятся. Остальные типы предложений выражают разные типы соотношений. Само «значение» понимается нами как обозначаемый предмет, окруженный большим количеством возможных соотношений. Контекст внехудожественного, прозаического предложения всегда редуцирует количество потенциальных соотношений, заключенных в значении. Но «проекция начала эквивалентности на ось комбинации» действует против такой редукции. Эквивалентность значений здесь не эксплицитно выражена, а только внушена — эквивалентностью единиц звука в стихе. Поэтому она вызывает на новое обсуждение предметов, принуждает искать новые точки зрения; принуждает все время спрашивать, в каком смысле присутствующие здесь значения действительно «похожи» друг на друга. Возможность их сравнения

очень часто выявляется во сфере соотношений — скрытых, посредственных, символических. Потенциальные соотношения, заключенные в отдельных значениях, в поэтическом тексте поэтому сохраняются полностью. Можно сказать, что последствием проекции начала эквивалентности на ось комбинации является своеобразная проекция начала соотношений на ось выбора.

